

OSVRT NA DOSADAŠNJA PROUČAVANJA
ORNAMENTIKE SEOSKIH NOŠNJI U SRBIJI

Ovo saopštenje predstavlja samo izvod, nekoliko reči iz naše studije o dosadašnjim proučavanjima narodne likovne umetnosti u Jugoslaviji i dostignućima na tom polju. Ograničeni vremenom, mi ćemo se danas osvrnuti na to koliko je proučena i istraživanjima zahvaćena ornamentika seoskih nošnji u Srbiji.

Odmah na početku možemo da kažemo da narodna likovna umetnost, a u njenom sklopu i ornamentika, posebno ornamentika na narodnoj nošnji, nije pobuđivala naročitu i dovoljnu pažnju naše naučne i stručne javnosti. Po našem mišljenju, tome je bilo više razloga, a možda i nedovoljno opšte likovno obrazovanje.

Govoriti o ornamentici na narodnoj nošnji izolovano od narodne ornamentike uopšte, gotovo je nemoguće, jer je ornamenat bilo na tekstilu, drvetu, glini itd. deo narodne likovne umetnosti, a sudbina u pogledu proučavanja ista. Naša narodna ornamentika zasluhuje, svojom lepotom, sadržinom, psihološkom sadržinom, simbolikom, osmišljenošću kompozicija, svojim individualnim crtama, raznovršnošću tehničke izrade, bojama i njihovim skladom, funkcijom, izgrađenošću ukusa, velikom umetničkom i kulturno istorijskom vrednošću, i izuzetno interesovanje i posebno proučavanje. I ne samo kao likovno svojstvo i likovna vrednost narodnog stvaralaštva, ornamenti i vez sačinjen od njih baš na narodnoj seoskoj nošnji, pokazuju etničke i etnopsihičke osobine, istorijske i društvene uslove u kojima je živio jedan narod. Kao dokument, ornamenat se može koristiti pri etnološkim i istorijskim proučavanjima geneze i razvoja, kulturnog nasleđa i smisla, svojevrsnih odlika pojedinih etničkih zajednica. Jer, tokom vremena, ornamenat se razvija, menja i usavršava i svaka promena je u tesnoj vezi sa narodnim životom.

Bilo je nekih osvrta i ukazivanja na naš narodni vez i ornamente, odnosno na njihovo bogatstvo, značaj i lepotu, od strane naših velikana nauke i umetnosti. Tako je Vuk Karadžić u svom Rječniku zapisao nekoliko ornamenata tkanina i veza, dajući i tehniku njihova rada. 1)

Jovan Cvijić, u svom spisu Jedinstvo i psihički tipovi dinarskih Južnih Slovena, piše: "Dinarski svet ima smisla za oblik, i osim toga se po tome razlikuju pojedini krajevi. Naša stara ornamentika najčešće je geometrijska: pravim i malo krivim linijama i njihovim komponovanjem predstave se i biljke i životinje, ljudsko srce i događaji; ima geometrijskih figura kojima se postiže znatna estetski efekat... Interesantna je i ornamentika na ćilimima, zatim na nošnji, naročito na prsima i rukavima ženskih košulja, na čarapama i načini kako se prepleću opanci. Ali se još ne može izvesti zaključak o tome šta je u ornamentici čisto narodno i kako je narod strano, pozajmljeno, preinačilo, bez

1) Vuk S t e f a n o v i ć K a r a d ž i ć, Srpski rječnik, III (državno)izdanje, ispravljeno i umnoženo. U Biogradu 1898, s. 880

prethodnih uporedno-etnografskih studija, kojih još nema (a u Etnografskom muzeju je sabran bogat materijal). Međutim, poređujući na izložbama, grosso modo, našu ornamentiku sa stranom, ja sam došao uglavnom do uverenja da su mnoge figure naše ornamentike lepe, originalne i da narod ima ukusa, i smisla za oblike." 2) A u svojoj knjizi o Balkanskom poluostrvu, koja je posvećena psihičkim osobinama, uostalom i u drugim svojim knjigama, da ovom prilikom ne navodimo sve, Cvijić se osvrće i na narodnu nošnju i na ornamentiku. 3) Istoričar Franjo Rački savetovao je da se toj umetnosti (ornamentici) obrati veća pažnja jer je u našim narodnim šarama dokaz nekadašnje naše velike kulture. Bilo je i drugih pisaca koji su ukazivali na nužnost proučavanja likovne umetnosti naših naroda i njene ornamentike kao njenog glavnog sadržaja, ali mi ih ne možemo više nabrajati.

Početkom ovog veka, svojim sakupljanjem, proučavanjem i radovima baš o tekstilnoj narodnoj ornamentici, naročito se istakla veoma obrazovana žena, nastavnica ručnog rada, Jelica Belović - Bernadzikovska, koja je napisala veći broj obimnijih i manjih studija, kao i trideset posebnih knjiga o ovoj problematiki. Da pomenemo samo neke, na primer Srpski narodni vez i tekstilna ornamentika, originalna monografija na osnovu istorijskih dokumenata, objavljena 1907. u Novom Sadu, Grada za tehnološki rječnik (leksikon) ženskog ručnog rada, štampana kao manuskript u Sarajevu 1906. godine, O nenasansi naše veziljske umetnosti, Trst 1905, Narodna gatanja o tkanju i vezu, izašlo u Zadru, Narodni simboli - u Ljubljani i druge.

Srpski narodni vez i tekstilna ornamentika Jelice Belović - Bernadzikovske predstavlja vrlo sistematsku studiju o tehnici, terminologiji, klasifikaciji, bojama i simbolici ornamenata. Autorka se osvrće i na nepovoljne uticaje industrije na život ornamenata, koja, s druge strane, ne zna da crpe inspiraciju upravo u narodnoj tekstilnoj ornamentici. Knjiga J. Belović - Bernadzikovske, u koju je ona uložila veliki istraživački trud, što je, uostalom, činila sa svakom svojom knjigom, neosporno je vredna i značajna, i ostaje, do današnjih dana, jedina knjiga tog obima napisana o srpskoj tekstilnoj ornamentici, mada se može reći da je ljubav prema tom poslu, kao i entuzijazam sa kojim je radila i pisala, naveo katkad na sentimentalnost i romantičarska raspoloženja. 4)

Njeno interesovanje nije bilo samo za ornamentiku i vezove srpske nošnje i tekstila, nego za opšte, jugoslovenske, pa je više radova tome posvetila. Tako u knjizi Jugoslovenski narodni vezovi ona ponovo razmatra estetsku, moralnu i ekonomsku vrednost, psihološko značenje, tehniku i nazive, boju i simboliku vezilačkih ornamenata, ističući da su "narodni vezilački ornament najautentičniji spomenici naše duhovne kulture iz srednjeg veka,

2) Jovan Cvijić, Govori i članci II, Beograd 1921, s. 94.

3) Jovan Cvijić, Balkansko poluostrvo i južnoslovenske zemlje, knj. 2, Beograd 1931, s. XI-254.

4) Jelica Belović - Bernadzikovska, Srpski narodni vez i tekstilna ornamentika, Novi Sad 1907, s. III+254+14.

5) Jelica Belović - Bernadzikovska, Jugoslovenski narodni vezovi, Novi Sad 1933, s. 8.

dokaz narodnog smisla za umetnost i dokaz narodnog blagostanja." 5) Još je ona osuđivala nedovoljno interesovanje naučnog i intelektualnog sveta za narodni vez i ornamentiku: "Jugoslovenska narodna nošnja i njezin divni vez ne sme i dalje ostati samo u granicama spontanosti ili prigodnih manifestacija". 6)

Knjiga posvećena srpskim ženama Srpkinja, koja je štampana 1913. u Sarajevu, donosi više članaka uglednih srpskih intelektualki, sa mnogobrojnim slikama i crtežima narodne tekstilne ornamentike i narodnih nošnji, te pored drugih kvaliteta poseduje i ovu dokumentarnu vrednost. Savka J. Subotić, pišući o izložbi Srpska žena u Pragu kaže da "simbolički značaj ornamentike u našim tkaninama i vezovima, to je istorija, istorija srpskog naroda, čiji se crni i vedri dani u bojama ogledaju i to je njezin rad podiglo do umetnosti". 7)

Međutim, i u knjigama drugih pisaca i istraživača naroda i narodnog života mogu se naći beleške, kraće, ali katkad dragocene, o ornamentici narodnih nošnji. Tako je Branislav Nušić u svojoj knjizi Kosovo zabeležio: "Po raznolikosti tih šara ima i svaka vrsta marame svoje ime kao: božurana, pojasana, crvene štreke ili štrekana marama, zubena, zmijana, zvezdana, iseklija itd... po vrstama šara i košulje imaju raznolika imena." 8) Osim ovih zabeleški, Nušićeva knjiga sadrži i slike nošnji i ornamenata.

Tom periodu pripada, mada njegov rad doseže sve do drugog svetskog rata, i slikar Dragutin Inkriosti - Medenjak, koji se istakao proučavanjem i popularisanjem narodne ornamentike uopšte, pa u sklopu toga i ornamentike seoskih nošnji, zbog čega su ga poredili sa Vukom i Mokranjcem. 9) Inkriosti je ostavio veći broj studija i knjiga teorijskog i praktičnog karaktera. U knjizi Moja teorija on raspravlja o psihologiji narodnih umetnika u deli ornamente u pet osnovnih grupa, zatim govori o njihovoj vrednosti i svojstvima, simbolizmu, smislu i koristi narodne umetnosti, naročito se zalažući za praktičnu primenu narodnih motiva. 10) Poznato je da je ornamente sa narodnog veza koristio za ukrašavanje zidova i tavanica u kući Jovana Cvijića, uklapajući ih skladno sa unutrašnjom arhitekturom. Inkriosti se veoma zalagao za stvaranje nacionalnog stila, koji bi poslužio industriji i industrijskom oblikovanju.

Interesantno je da su se Belović - Bernadzikovska, Inkriosti i posle njih još neki pisci zalagali za korišćenje narodnih ornamenata u industriji i industrijskom oblikovanju. Međutim, ostvarenje takve ideje usledilo je skoro pola veka kasnije,

6) Ibid. S. 11.

7) Srpkinja: njezin život i rad, njezin kulturni razvitak i njezina narodna umjetnost do danas, Sarajevo 1913, s.

8) B r a n i s l a v N u š i ć, Kosovo, I sv, Novi Sad 1902, s. 144-145.

9) H r i s t i n a L i s i ć i ć, Dragutin Inkriosti - Medenjak, Zbornik za likovne umetnosti Matice srpske 1, Novi Sad 1965, 338.

10) D r a g u t i n M. I n k r i o s t i, Moja teorija o novoj dekorativnoj srpskoj umetnosti i njenoj primeni, (Beograd) 1925, s. 1-40.

i to zahvaljujući tome što je narodna umetnost prihvaćena u modi i industriji u svetu. Tek kad je svetom ovladala moda teksasa, a zatim folk i country look moda, jugoslovenska tekstilna industrija i konfekcija počele su da traže uzore u jugoslovenskoj narodnoj ornamentici.

Posle prvog pa do drugog svetskog rata, dakle u periodu između dva rata, interesovanje stručnih i naučnih ljudi za narodnu likovnu umetnost, a s tim u vezi i za narodnu ornamentiku, znatno je opalo. Međutim, postoji izvestan broj radova po raznim časopisima i listovima baš o narodnoj ornamentici i šarama, ali ne postoji neki veći sistematizovan rad i studija. Bilo je usputnih osvrta i beleški istraživača, ali to su pomeni uglavnom pojedinačnih ornamenata koji se javljaju na nošnjama.

U svom članku Karakteristika naših šara, Radovan Kazimirović govori o vrstama narodnih šara, ili ornamenata, i deli ih na dve grupe: pravocrtne i krivocrtne, ističući da se u tome slaže sa Inkiostrijem i Titselbahom. 11) Mada dosta romantičarski raspoložen, u svom drugom članku Narodne šare u Timočkoj Krajini, Kazimirović raspravlja o poreklu nekih ornamenata, njihovoj simbolici, njihovom izgledu i nazivima. 12) "Sve to treba ispitati.. Tada ćemo videti koje su čisto naše prastare - slovenske a koje su proizvod tuđih kultura...", kaže Kazimirović, a zatim: "A šta da zeknem o našoj narodnoj nošnji, vezovima i šarama sa raznovrsnim motivima? Ni oni, svakako, ne izostaju iza naše narodne muzike. Po njima se našem narodu isto tako mora odati priznanje i rezervisati mesto u istoriji umetnosti." 13)

Milena Lapčević, u svom izvrsnom članku Kosovski seoski vez, štampanom u Glasniku Profesorskog društva, tumači poreklo i evoluciju kosovskog veza i ornamentike, dajući u isto vreme i njihove opise. 14)

O kosovskim ornamentima pisala je i Marina Nedejković u Glasniku Etnografskog muzeja u Beogradu, dajući i crteže ornamenata sa pojedinih delova narodnih haljetaka. Ona se zadržala samo na ženskoj narodnoj nošnji, opisujući detalje ornamenata, boje i tehniku izrade. 15)

Vladimir Dvorniković je u svojoj Karakterologiji Jugoslovena posvetio brojne stranice ornamentike i narodne seoske nošnje. 16)

- 11) Radovan N. Kazimirović, Karakteristika naših šara, Život i rad, sv. 20, Beograd 1929, s.
- 12) Radovan N. Kazimirović, Narodne šare u Timočkoj Krajini, Spomeica stogodišnjice oslobođenja Timočke Krajine 1833-1933, Beograd 1933, s. 155-159.
- 13) Ibid, s. 156.
- 14) Milena D. Lapčević, Kosovski seoski vez, Glasnik Profesorskog društva, knj. V, sv. 4, Bez mesta 1925, s. 208-216.
- 15) Marina Nedejković, Nekoliko razmatranja o kosovskim ornamentima, Glasnik Etnografskog muzeja u Beogradu, knj. IV, Beograd 1929, s. 75-81.
- 16) Vladimir Dvorniković, Karakterologija Jugoslovena, Beograd 1939, s. 431-514.

Ali sve što je napisano u ovom periodu donosi podatke o pojedinim ornamentima u određenom geografskom prostoru. Međutim, neke sveobuhvatne studije nema.

Najzad, slobodno možemo reći, da je narodna likovna umetnost, a s njom i narodna ornamentika, najgore prošla u periodu posle drugog svetskog rata. U eri naše moderne nauke i njenog sve većeg progressa, brojnih naučnih i stručnih radnika, etnologa, istoričara umetnosti i kulturnih istoričara, u periodu naglih preobražaja sela i seoske kulture, a s tim u vezi i nestajanja tradicionalne kulture i njenih tekovina, u vreme mnogih odgovarajućih institucija itd, narodna likovna umetnost uopšte, a posebno bogata ornamentika našeg narodnog kostima, nije našla svog istraživača i obrađivača. Gotovo da nema etnologa u Srbiji koji nije pisao o narodnoj nošnji, veću ili manju studiju, napisano je dosta knjiga i jedan broj doktorskih disertacija, ali ornamentika narodnih seoskih haljina u svim njenim vidovima ostala je bez svog tumača. Doduše, u tim radovima ima, više ili manje, pomena ornamenata, ali to je samo opis, ili ime, fotografija ili crtež, kao ilustracija rada, ili, vrlo retko, simbolika. Ali, na taj način bar je sačuvano od totalnog zaborava. Govori se o haljicama u narodnom verovanju, ali ni pomena o ornamentici u narodnom suverenju.

Neka nam ne bude zamereno što ćemo pomenuti samo neke od autora, jer nismo u stanju da nabrojimo sve u čijim se radovima može naći i po koji redak posvećen ornamentima.

Jedan od onih koji se više interesovao za narodnu ornamentiku i koji je dublje zašao u njeno proučavanje, značaj i oblike, bio je etnolog Petar Ž. Petrović. U svom članku Motivi ljudskih očiju kod balkanskih Slovena, Petrović govori o simbolici ovog ornamenta u narodnoj nošnji. 17) Jerina Šobić, Bosiljka Radović, Mitar Vlahović, Vidosava Stojančević, Milka Jovanović, Desanka Nikolić, Srebrica Knežević, Jelena Lazić - Arandelović, Miroslav Draškić, Jasna Bjeladinović, Mila Bosić, Mirjana Malucokov, Vida i Svetozar Popović, Milica Bošković - Matić i dr. u svojim radovima o nošnji ili delovima seoske nošnje, pomenuli su izgled nekog ornamenta, njegov naziv, retko simboliku. Međutim, svi ovi autori donose i po neku sliku ili crtež ornamenta, što je, na svoj način, korisno. Nesumnjivo je da će i ti njihovi prilozi, sa više ili manje ornamentike, biti vredni i značajni budućim istraživačima na polju narodne likovne umetnosti, kao i ornamentike na narodnim nošnjama koje uveliko nestaju.

Na sreću, ostalo je objavljenih ili arhiviranih albuma i slika narodnih nošnji pojedinih slikara (Nikola Arsenović, Vladislav Titelbah, Olga Benson) i albuma fotografija i crteža narodnih šara i ornamenata. Steta je što mnoge među slikama koje se nalaze u arhivama (O. Benson) nisu do danas našle svoja izdavača.

Da pomenemo još izložbe koje su posvećivane narodnom

17) P e t a r Ž . P e t r o v i ć, Motivi ljudskih očiju kod balkanskih Slovena, Glasnik Etnografskog muzeja u Beogradu, knj. 22-23, Beograd 1960, s. 33-56.

vezu i narodnoj nošnji koje su organizovali muzeji u Srbiji.

Međutim, želimo da kažemo još nešto. Interesantno je da ni savremeni upitnici namenjeni terenskim istraživanjima, kao što je na primer Upitnik Etnografskog instituta za istraživanja savremenih promena u kulturi sela ili Upitnik Centra za pripremu etnografskog atlasa, nisu poklonili pažnju posebnim pitanjima o narodnoj likovnoj umetnosti, pa, dakle, ni ornamentici, niti ornamentici narodnih nošnji iako je nošnja obuhvaćena.

Tokom našeg rada u Etnografskom institutu činili smo u više mahova predloge za proučavanje narodne likovne umetnosti i narodne ornamentike, ali, na žalost, iz raznih razloga do toga nije došlo. Nadajmo se da će doći na red i naša narodna likovna umetnost i sa njom narodna ornamentika, pa, naravno, i ornamentika narodnih nošnji.